

V. RECENZII/COMPTES RENDUS

Între autonomie estetică și responsabilitate morală: analiza nuanțelor din Gisèle Sapiro, *Peut-on dissocier l'œuvre de l'auteur?*

Gisèle Sapiro este o socioloagă și cercetătoare franceză de renume, specializată în sociologia literaturii. Profesoară la École des hautes études en sciences sociales (EHESS) și directoare de cercetare la CNRS, Sapiro este una dintre cele mai importante continuatoare ale tradiției teoretice inaugurate de Pierre Bourdieu. Lucrările sale explorează relația dintre câmpul literar și cel politic, condițiile sociale de creație și circulație ale textelor, precum și rolul intelectualilor în societate. Prin abordarea sa riguroasă și interdisciplinară, cercetătoarea propune o înțelegere sociologică a literaturii, așa cum reiese din lucrările sale precum: *La Guerre des écrivains, 1940-1953* (1999); *La responsabilité de l'écrivain* (2011); *La Sociologie de la littérature* (2014) sau *Peut-on dissocier l'œuvre de l'auteur?* (2020), cea din urmă fiind cea asupra căreia urmează să ne concentrăm.

Apărut la editura Seuil, eseul publicat în 2020, în plină pandemie, *Peut-on dissocier l'œuvre de l'auteur?*¹ devine tot mai relevant odată cu intensificarea gesturilor de contestare a valorii operelor unor artiști în baza unei judecăți morale asupra incidentelor biografice controversate, care alimentează în prezent fenomenul *cancel culture*. Într-un moment în care interacțiunile umane și cultura sunt suspendate și mutate în mediul virtual, discursul despre autonomia artelor și despre responsabilitatea artiștilor devine tot mai complex, iar întrebarea *Peut-on dissocier l'œuvre de l'auteur?* devine, în viziunea lui Sapiro, o oportunitate de reflecție și de analiză filosofică și socio-istorică. Chiar și acum, la câțiva ani după apariția sa, problema analizată aici este o dovadă a vitalității democrației în mass-media, subiectul fiind încă unul tensionat și parcă omniprezent în consumul mediatic cotidian. Acest fenomen de revizuire și judecare retrospectivă a autorilor este resimțit și în spațiul românesc, unde nume ale canonului literar cum ar fi Eugen Barbu, Mihail Sadoveanu, sau chiar mai recent Bogdan-Alexandru Stănescu, sunt puse la zid pentru relațiile lor cu regimul comunist sau presupusul rasism motivat prin libera exprimare și autonomia esteticului. Cartea este structurată în două părți: prima de natură teoretică, în care Sapiro își explică viziunea și teoria

1. Gisèle Sapiro, *Peut-on dissocier l'œuvre de l'auteur?*, Paris, Seuil, 2020.

asupra raportului dintre autor și operă, și a doua care este formată din analiza câtorva exemple concrete de cazuri care au zguduit peisajul literar și artistic european. Astfel, scopul eseului nu este de a oferi un verdict simplu, ci de a deschide și a împinge comentariul spre o analiză nuanțată și ancorată în contextul actual.

În analiza ei radiografică asupra peisajului literar contemporan, cât și din trecut, Sapiro pune sub semnul întrebării două mari perspective cu privire la raportul dintre morala autorului și morala operelor: separaționismul și integralismul. Chiar de la începutul textului sunt chestionate conceptele de operă și autor, ambele fiind analizate drept constructe sociale a căror legitimitate este la latitudinea publicului, a criticilor și a istoriei. Pornind de la teoria lui Foucault despre funcția-autor, Sapiro analizează relația dintre autor și operă din trei perspective diferite: metonimia dintre cele două concepte, asemănarea morală a individului cu produsul artistic și intenționalitatea sau cauza internă a operelor.

Prima parte a cărții, intitulată „L'auteur et l'œuvre”, elaborează această triplă relaționare dintre autor și opera sa, cât și modul în care acestea au evoluat istoric și sociologic. Sapiro acordă de asemenea o atenție deosebită discuției despre formarea canonului și acțiunile sau procesele de legitimizare ale unui corpus de opere sau ale unui autor, cât și instituțiilor care consacră și reglementează aceste aspecte. Pornind de la viziunea romantică asupra autorului și ajungând la teoria numelui propriu ca „désignateur rigide” propusă de Saul Kripke¹, eseul notează diferitele strategii de negare a responsabilității auctoriale folosite de-a lungul istoriei. Numele autorilor devine un capital simbolic, semnalizând relația de metonimie dintre individ și operă. Jocul cu numele, cum ar fi inventarea diferitelor pseudonime, fie ele unul sau mai multe, aduce cu sine posibilitatea de a experimenta din punct de vedere stilistic. În același timp, ascunderea în spatele altei identități artistice poate deveni un mod prin care autorii se sustrag responsabilității cu privire la eventuale controverse. Numele unui autor are de asemenea puterea de a oferi coerență „operei” acestuia, delimitând astfel sfera textelor asupra cărora se consideră responsabil. Această „operă” privită ca un tot unitar poate însă să fie stabilită și legitimată de entități sau instituții exterioare autorului, cum ar fi edituri, instituții culturale și sociale sau chiar persoana care deține drepturile de autor după moartea acestuia. Publicarea volumelor de tipul „opere complete”, includerea lor în dicționare sau enciclopedii și chiar studierea și integrarea lor într-un canon sunt tactici de a marca și evidenția operele și perioadele de activitate acceptate și valorificate de către societate, fiind ignorate sau ascunse în multe instanțe de publicul larg, momentele sau creațiile problematice. Sapiro propune aici ca exemple caracterul antisemit al metafizicii heideggeriene sau al muzicii lui Wagner, cât și excluderea sau ignorarea scrierilor pamfletare sau propagandiste în cazul altor autori, precum Céline sau Maurras. Mai mult de atât, eseul chestionează modul în care ne putem raporta la autori canonici ale căror opere faimoase vin după angajările lor politice controversate, cum ar fi Günter Grass, Maurice Blanchot, Paul de Man sau Hans Robert Jauss, cazuri pe care cercetătoarea le analizează riguros în a doua parte a lucrării.

Sunt puse sub semnul întrebării astfel și operele autobiografice sau autoficționale, care reușesc prin natura lor să acorde ambiguitate limitelor dintre autor și narator, dintre real și ficțional. Mai mult de atât, dezbaterea despre asemănarea morală dintre autor și operă aduce în discuție și istoria luptei pentru proprietatea literară și libera exprimare a scriitorilor de-a lungul secolelor XVIII-XIX, ajungând astăzi la problema drepturilor de autor. Vorbind despre autobiografie sau autoficțiune, Sapiro evidențiază schimbarea majoră de paradigmă care are loc în a doua jumătate a secolului XIX ca urmare a numeroaselor procese pornite împotriva autorilor acuzați de indecență sau opoziție bunei morale, cum au fost Flaubert, Baudelaire sau

1. Saul Kripke, *La logique des noms propres* (1972 et 1980), trad. fr., Paris, Minuit, 1982.

frații Goncourt. Începutul secolului XX este marcat de noi controverse, de data aceasta în cazul relației autor-personaj din cadrul autobiografiilor care pretind sinceritate și autenticitate deplină. Eseul aduce în discuție autocenzura impusă de constrângeri sociale, precum în cazul lui André Gide, a cărui sinceritate cu privire la homosexualitatea sa deranjează prin abordarea unui subiect considerat tabu de mentalitatea epocii și primește reacții dure din partea criticilor. Viziunea lui Gide asupra autobiografiilor și a receptării lor este în complementaritate cu celebra declarația a lui Marcel Proust din corespondențele celor doi scriitori: „Vous pouvez tout raconter; mais à condition de ne jamais dire: Je”¹. Analiza celor doi autori oferă astfel o perspectivă interesantă asupra rolului pe care normele morale sociale ale vremii îl pot avea asupra producției de texte, influențând sau limitând posibilitatea autorilor de a fi sinceri. În unele cazuri societatea pare să prefere și chiar să împingă, conștient sau nu, chiar și în cazul textelor autobiografice la un anumit grad de separare clară între autor-narator-personaj, instanțe pe care tradiția secolului XIX obișnuia să le judece moral ca fiind unul și același.

Sapiro aplică o viziune sartriană asupra vieții operelor, care devin proiecte de autodeterminare și de liberă exprimare, caracteristici care atrag după ele deplină responsabilitate față de produsul final. Autoarea invocă de asemenea teoriile elaborate de Weber² cu privire la intenționalitatea acțiunilor raționale (bazate pe scopuri și valori) sau iraționale (afective și tradiționale). Analiza ei cu privire la cauzalitatea internă a operei de artă continuă pe linia deschisă de Pierre Bourdieu, care dezvoltă conceptul de habitus și rolul său în strategiile mai mult sau mai puțin conștiente de creație³. Autorul operei se expune astfel riscurilor care vin o dată cu publicarea sa, diseminarea acesteia presupunând ieșirea sa de sub controlul celui care o creează. Intenționalitatea operelor depășește astfel autorul, pentru că va interveni în jocul actului receptării operei de către public și critici, care au puterea de a reinterpretă întregul proiect, luând astfel naștere controverse și scandaluri precum cele prezentate în eseu.

Partea a doua a cărții, intitulată „Des auteurs scandaleux”, este dedicată câtorva studii de caz considerate semnificative prin reprezentativitatea lor raportat la cadrul teoretic schițat anterior. Aici poziția lui Sapiro devine clară în raport cu cele două direcții prezentate în introducerea eseului. Autoarea evită ambele extreme, optând pentru o poziție intermediară, ancorată în contextualizarea și analiza critică a fiecărui caz. Lucrarea face trimiteri la situații actuale și relevante pentru momentul publicării sale, în prin plan fiind aduse cazurile Polanski, Matzneff și Handke. Acestea sunt abordate de Sapiro dintr-o perspectivă nuanțată sociologică, prin care sunt expuse în mod obiectiv atât criticile, cât și apologiile aduse la adresa celor trei în spațiul public, fie din mass-media sau din spațiul academic. Fiind vorba de acuzații serioase atât din punct de vedere moral, cât și juridic, precum pedofilia sau chiar violul, cazurile Matzneff și Polanski declanșează reacții și mișcări la scară largă. Publicarea romanului Vanessei Springora ca măturie scrisă a crimelor lui Matzneff, cât și reacțiile revoltate la consacrarea premiului César lui Polanski amplifică mișcarea „#MeToo” la scară internațională, fiind cerută astfel „anularea” celor doi artiști din sfera publică. Cazul premiului Nobel acordat lui Peter Handke aduce cu sine întrebarea despre cui mai exact îi este acordată recunoștința: operei sau autorului? Spre deosebire de Matzneff a cărui morală este expusă direct în opera sa pe care ajunge să o domine în totalitate, Handke nu justifică răul războiului, iar opera sa nu incită direct la ură sau la comportamente imorale, ambiguitatea operei sale venind din

1. André Gide, *Journal*, Paris, Gallimard, „Bibliothèque de la Pléiade”, 1996.

2. Max Weber, „L’objectivité de la connaissance dans les sciences et la politique sociales” (1904), *Essais sur la théorie de la science*, trad. fr., Paris, Plon, 1965.

3. Pierre Bourdieu, *Le Sens pratique*, Paris, Minuit, 1980; et „Pour une science des œuvres”, *Raisons pratiques*, Paris, Seuil, 1994.

tonul cu care acesta critică manipularea discursivă din timpul războiului. Sunt trecute în revistă și cazuri ale autorilor precum Heidegger, Jauss, Blanchot, de Man, Houellebecq sau Maurras ale căror cazuri, deși prezentate factual de către Sapiro, rămân dominate de ambiguitate și nuanțe, iar a căror cenzurare sau eliminare din canon nu are loc. Analizând cazurile Maurras, Céline, Renaud Camus și Richard Millet, autoarea atrage atenția asupra comemorării figurilor controversate, fapt care în sine reprezintă o validare a acestora și care nu poate pretinde neutralitate, mai ales în cazuri în care discursul literar devine propagandă, opera devine ideologie, iar autonomia artistică dispăre. Instituțiile culturale și intelectualii au astfel responsabilitatea de a prezenta în mod transparent contextul creației și activității autorilor pe care aleg să îi valideze public. În locul cenzurării lor sau a eliminării din canon, Sapiro susține că aceste cazuri pot invita cititorul la o relectură prin prisma raportului cu trecutul autorului și originile ideilor prezentate. Este trasă însă o linie clară în viziunea sa, în cazul operelor care incită explicit la ură rasială sau violență, toleranța față de acestea nefiind acceptabilă.

În final, Sapiro propune la întrebarea principală a eseului un răspuns ambivalent: da și nu. Opera are o autonomie relativă, suprapunerea dintre autor și operă nefiind niciodată una completă. Receptarea operei este de asemenea influențată istoric, social și etic de schimbările orizonturilor de așteptare și al mentalităților precum rasismul, antisemitismul sau sexismul. Din aceste motive, în locul cenzurării sau al refuzării acestor produse artistice, Sapiro sugerează o analiză internă și externă a fiecărui caz, păstrând astfel o atitudine democratică în interacțiunea cu autorul și opera. Eseul lui Sapiro se remarcă astfel prin rigoarea sa teoretică, claritatea conceptuală și ancorarea sa în exemple istorice și contemporane concrete. Acesta depășește stadiul de simplă luare de poziție, devenind un comentariu critic și echilibrat asupra unei dezbateri care continuă mult după publicarea sa și care nu pare să încetinească. Pe de altă parte, în ciuda rigorii sale conceptuale, încercarea de a evita extremele aduce cu sine riscul relativizării discuției, verdictele fiind blocate într-o dimensiune ambiguă în majoritatea cazurilor, așa cum putem observa și după analizele aduse în a doua parte. Responsabilizarea autorilor rămâne la latitudinea societății care, asemeni conceptelor de „autor” și „operă”, este supusă schimbărilor în funcție de contextul istoric sau politic. Mai mult de atât, deși argumentele au o aplicabilitate largă, discuția se concentrează predilect asupra spațiului european, preponderent francez, fiind benefică o privire spre perspectiva globală asupra autonomiei artei și a standardelor morale în raport cu autorii.

Gisèle Sapiro oferă un text important și necesar într-o epocă în care credințele morale, identitatea autorilor și istoria lor personală sunt tot mai invocate în aprecierea operelor culturale. *Peut-on dissocier l'œuvre de l'auteur?* nu propune soluții simpliste, ci invită la reflecție, la nuanțare și la interogarea propriilor criterii de evaluare artistică. Din perspectivă sociologică, lucrarea evidențiază rolul autorului și apariția operei ca produs al interacțiunii dintre biografia autorului, instituțiile culturale și contextul social-istoric. În același timp, autonomia estetică a operei rămâne un concept valoros, mai ales pentru protejarea libertății artistice și evitarea cenzurii. Răspunsul ambivalent al lui Sapiro dă seama însă și de complexitatea problemei, responsabilizând cititorul și instituțiile aflate în interacțiune cu arta și cultura, fără a cădea în capcana unor poziționări morale absolute.

Andreea Roxana Pop¹

1. Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca; andreearoxanapop84@gmail.com.